

Araştırma Makalesi

Başvuru: 29.09.2025

Kabul: 21.10.2025

Atıf: Arslan, Tuğçe. "Charles S. Peirce'ün Pragmatik Maksimi Bize Ne Söyler, Ne Söylemez?," *Temaşa Felsefe Dergisi* sayı: 24 (Aralık 2025): 347-359. <https://doi.org/10.55256/temasa.1793493>

Charles S. Peirce'ün Pragmatik Maksimi Bize Ne Söyler, Ne Söylemez?

Tuğçe Arslan¹

ORCID: 0000-0001-6674-2363

DOI: 10.55256/TEMASA.1793493

Öz

Charles S. Peirce tarafından ortaya koyulan ve pragmatizmin temel ilkesi olarak kabul edilen pragmatik maksimin dört bakımdan yaygın biçimde yanlış anlaşıldığı görülür. Bu çalışmanın amacı pragmatik maksime ilişkin belirsizlikleri saptamak ve ilkenin söz konusu bakımlardan doğru biçimde anlaşılmasına katkıda bulunmaktır. Bu belirsizliklerin giderilebilmesinin ilk adımı olarak, Peirce'ün anlam ile açıklık arasında yaptığı ayrım ele alınacaktır. İkinci olarak, Peirce'e göre anlamın nerede yattığı sorusuna bir cevap verilecektir. Üçüncü olarak, Peirce'ün 'nesnenin etkileri' ve 'deney' ile ne kastettiği gösterilmeye çalışılacak ve buna bağlı olarak bir fikrin açıklığa kavuşturulmasında ne tür ifadelerin rol oynadığı sorusu cevaplanacaktır. Son olarak ise Peirce'ün pragmatik maksimi, doğruluk ölçütü sunan bir ilke olarak ortaya koymadığı gösterilecek ve maksimin işlevinin ne olduğu sorusu yanıtlanacaktır. Pragmatizm üzerine yapılacak her çalışmada karşılaşılan ilk zorluk, Peirce'ün pragmatik maksimini doğru biçimde kavramaktır. Bu zorluğun aşılması, pragmatizmin sağlıklı bir şekilde değerlendirilebilmesi ve eleştirilebilmesi için ön koşuldur. Bu sebeple, bu çalışmanın temel motivasyonunu pragmatik maksime ilişkin bir değerlendirme sunarak pragmatizm üzerine sağlıklı bir tartışmanın yürütülebilmesine zemin hazırlamak oluşturmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Charles S. Peirce, William James, Pragmatizm, Pragmatik Maksim, Anlam.

What Does Charles S. Peirce's Pragmatic Maxim Tell Us, and What Does It Not?

Abstract

It is observed that the pragmatic maxim, formulated by Charles S. Peirce and regarded as the fundamental principle of pragmatism, is widely misunderstood in four respects. The aim of this study is to identify the ambiguities concerning the pragmatic maxim and to contribute to its correct understanding in the said respects. As a first step toward addressing these ambiguities, Peirce's distinction between meaning and clarity will be examined. Secondly, an answer will be provided to the question of where meaning lies according to Peirce. Thirdly, it will be examined what Peirce means by 'effects of the object' and 'experiment,' and, in connection with this, the question of what kinds of sentences play a role in clarifying an idea will be addressed. Finally, it will be demonstrated that Peirce did not present the pragmatic maxim as a principle providing a criterion of truth, and the question of what function the maxim serves will be addressed. The first challenge encountered in any study on pragmatism is to properly grasp Peirce's pragmatic maxim. Overcoming this challenge is a prerequisite for evaluating and criticizing pragmatism in a sound manner. For this reason, the main motivation of this study is to pave the way for a sound discussion on pragmatism by presenting an assessment of the pragmatic maxim.

Keywords: Charles S. Peirce, William James, Pragmatism, Pragmatic Maxim, Meaning.

¹ Arş. Gör., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü. tugcearslan@mu.edu.tr

Giriş

Charles S. Peirce ‘pragmatik maksim’ olarak bilinen ve pragmatizmin temel kabulü olarak görülen ilkeyi ilk kez 1878 yılında ortaya koyar.² Her ne kadar kurucusu olduğu tartışma kulübünde ‘pragmatizm’ terimini dile getirdiği iddia edilse de 1898’e kadar Peirce’ün hiçbir yazısında buna rastlanmaz. Terim William James’in 1898’de Berkeley’de verdiği bir konferansı daha sonra yayımlamasıyla ilk kez yazılı olarak kullanılır.³ James’in Peirce’ü pragmatizmin kurucusu ilan ettiği ve pragmatizme bağlılığını bildirdiği bu konferansla birlikte pragmatik maksim de pragmatizmin temel düsturu olarak tanınır. Pragmatik maksim her ne kadar tüm pragmatist filozoflar tarafından pragmatizmin temel ilkesi olarak kabul edilse de bu ilke farklı şekillerde yorumlanır. Bu nedenle pragmatizm homojen bir düşünce akımı olmaktan uzaktır. Yine de temel varsayımları açısından pragmatizmin çeşitli versiyonlarının Peirce’ün mantıksal pozitivizmi önceleyen, realist ve James’in kıta geleneği içine dahil edilebilecek, anti-entelektüelist perspektifini izleyen iki ana kola ayrılabilceği söylenebilir. Ne var ki pragmatizm büyük ölçüde Peirce’ün realist perspektifinden uzak bir anlayış benimseyen James aracılığıyla tanınır. Peirce’ün pragmatizminin James’in versiyonunun gölgesinde kalmasında pek çok etken rol oynamaktadır. Bilim felsefesi ve mantığın sınırlı ilgi görmesi, pragmatizmin popüler olduğu dönemde Peirce’ün akademik bir pozisyonu olmaması, ayrıca yazılarının güç anlaşılması, metinleri arasında zaman zaman tutarsızlıkların bulunması ve pek çok yazısının ancak ölümünün ardından toplu olarak yayımlanmasıyla sistematik bir biçimde erişilebilir hale gelmesi bu etkenlerin başında gelir.⁴

Kendisi de bir mantıkçı olan Peirce’ün çalışmaları dilin mantıksal analizini temel alan ve 20. yy. felsefesine yön veren mantıksal pozitivizmin ortaya çıkışıyla birlikte ancak görünür hale gelir. Peirce’ün aksine güçlü ve anlaşılır bir yazım üslubuna sahip olan James ise, tanınan bir psikolog olması, akademik pozisyonu ve çağın baskın entelektüel eğilimine uyan fikirleri sayesinde geniş kitlelere ulaşır. Pragmatizm bir çatı altında toplamanın güç olduğu farklı versiyonlardan oluşmasına rağmen onun James’in görüşüyle popüler hale gelmesi, James’in yorumunun tüm pragmatist filozofların görüşlerini temsil ettiği algısına yol açar. Peirce’ün yazılarının güç anlaşılması ve fikirlerini zaman zaman değiştirmesi gibi etkenler, James’in pragmatizmin anlaşılmasındaki belirleyici rolüyle birleştiğinde Peirce’ün pragmatizmine ilişkin bazı yanlış görüşlerin ortaya çıkmasına ve bunların yerleşmesine neden olur. Bu hataların düzeltilmesi, pragmatizm üzerine anlamlı bir tartışma yürütebilmek için zorunludur.

1. Pragmatik Açıklık ve Anlam Ayrımı

Peirce bize en yüksek kavrayış açıklığını sağlayacağını iddia ettiği ve daha sonra ‘pragmatik maksim’ adıyla anılacak ilkeyi şöyle ifade eder: “kavramımızın nesnesinin, düşünülebilir pratik sonuçları olabilen etkilerini kavradığımızı düşünün. Tüm bu etkilerin kavranışı nesnenin tüm kavranışıdır”.⁵ Bu ilkeye göre bir kavramla ilgili net bir fikre sahip olmak kavramın işaret ettiği bir nesnenin belirli koşullar altında doğuracağı etkileri ortaya koyabilmeyi gerektirir. Yani bir kişi X kavramını açık bir biçimde kavıyorsa ‘a X’dir’ biçimindeki bir iddianın doğru veya yanlış olması halinde hangi etkilerin beklenmesi gerektiğini, bir başka ifadeyle X özelliğine sahip a nesnesiyle etkileşime girdiğimizde karşılaşabileceğimiz deneyimlerin neler olacağını söyleyebilmelidir. Böylece pragmatik maksim bize bir kavramın açık bir fikrine sahip olmanın, kavramın işaret ettiği bir nesnenin belirli koşullar altında doğuracağı sonuçları ifade eden koşullu önermelerin bir listesini çıkarmakla mümkün olduğunu söyler. Geline nokta, kavrama dair açık bir fikrin kavramın anlamı olduğu kabulünden hareketle pragmatik maksimin bir kavrama uygulanmasıyla elde edilecek koşullu önermeler kümesinin kavramın anlamını verdiği yorumu yaygındır. Oysa Peirce kavramın

² İlgili çalışma için bkz. Charles S. Peirce, “How to Make Our Ideas Clear,” *Popular Science Monthly* 12, (1878): 293.

³ İlgili çalışma için bkz. William James, “Philosophical Conceptions and Practical Results,” *University Chronicle* 1, sayı: 4 (Sep. 1898): 290.

⁴ Peirce’ün toplu yazıları toplam sekiz cilt halinde yayımlanmıştır. Bu çalışmaya kaynak teşkil eden ilk altı cilt için bkz. Charles S. Peirce, *The Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, 6 vols. (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1931-1935). Peirce’ün yayımlanmış ve yayımlanmamış yazılarını, notlarını ve konuşma kayıtlarını içeren bu eserdeki pasajlar, akademik literatürde CP olarak kısaltılmakta ve yanına eklenen sayılarla ifade edilmektedir. Bu çalışmada da aynı gösterim biçimi benimsenmiştir.

⁵ CP. 5. 402.

anlamıyla kavrama dair açık bir fikri birbirinden ayırır. Peirce'ün pragmatik açıklık ile pragmatik anlam arasında yaptığı bu ayrım pragmatizm üzerine önemli çalışmaları bulunan Murray Murphey tarafından gündeme getirilir.⁶ Fakat söz konusu ayrım literatürde çoğu zaman ihmal edilir ve aralarında Justus Buchler⁷, Susan Haack⁸ ve Albert Atkin⁹ gibi önemli yorumcuların da bulunduğu pek çok kişi pragmatik maksimin uygulanmasıyla elde edilecek koşullu önermeler kümesinin kavramın anlamını verdiğini varsayar.

Pragmatik maksim bir kavrama uygulandığında o kavrama dair açık bir fikir elde edilir. Maksimin bir kavrama uygulanmasıyla elde edilecek fikir o kavramın bir çevirisidir. Peirce bu çevirinin bir bakıma kavramın anlamı olarak görülebileceğini reddetmez. Fakat bunun, kavramın tam anlamı olmadığını düşünür. Ona göre bir kavramı diğeriyle değiştirerek kavramın anlamını tam olarak elde etmek mümkün değildir, kavramın tam anlamı kavramsal türden bir şey olmamalıdır. Pragmatik maksimin kavrama uygulanmasıyla elde edilen koşullu önermeler, kavramımızın nesnesiyle ilgili beklentilerimizin ifadeleridir. Kavramın anlamı ise beklentinin kendisidir ve beklenti özü gereği bir alışkanlıktır.¹⁰ Anlamın alışkanlık olduğu iddiası Peirce tarafından şöyle dile getirilir: “bir şeyin anlamını geliştirmek için yalnızca hangi alışkanlıkları ürettiğini belirlememiz gerekir çünkü bir şeyin anlamı yalnızca içerdiği alışkanlıklardır”.¹¹ Murphey'e göre pragmatik maksimin uygulanmasıyla elde edilecek koşullu önermeler alışkanlıkların formülasyonlarıdır, anlam ise formülasyonun ifade ettiği şey olan alışkanlıktır.¹² Burada semiotik teori ele alınmayacak olmakla birlikte Peirce'ün ‘nihai mantıksal tercüman’¹³ ile gerçek manada anlamı kastettiği göz önünde bulundurulduğunda¹⁴ aşağıdaki pasajın bu yorumu desteklediği görülür:

“Gerçek ve yaşayan mantıksal sonuç, alışkanlıktır; sözlü formülasyon yalnızca bunu ifade eder. Bir kavram, önerme veya argümanın mantıksal bir tercüman olabileceğini reddetmiyorum. Sadece nihai mantıksal tercüman olamayacağına ısrar ediyorum (...) Bilinçli olarak oluşturulmuş, kendini analiz eden alışkanlık, yaşayan tanımdır, gerçek ve nihai mantıksal tercümandır. Sonuç olarak, kelimelerin aktarabileceği bir kavramın en mükemmel açıklaması, o kavramın üretmesi hesaplanan alışkanlığın bir izahından oluşacaktır.”¹⁵

Böylece pragmatik maksimde geçen ‘kavramımızın nesnesinin düşünülebilir pratik sonuçları olabilen etkileri’ ifadesinde ‘nesnenin etkileri’ belirli koşullar altında ortaya çıkacak deneyimlere, bu etkilerin ‘pratik sonuçları’ ise anlama yani ortaya çıkacak deneyimlere ilişkin beklenti alışkanlıklarına işaret eder.

Alışkanlık genellikle insan davranışıyla ilgili bir düzenliliği akla getirir de Peirce alışkanlığı cansız olanlar da dahil olmak üzere bütün varlıklara atfeder. Ona göre alışkanlık “bir insanın, hayvanın, sarmaşığın ya da kristalleşebilen kimyasal bir maddenin veya başka herhangi bir şeyin orijinal veya sonradan edinilmiş doğasının (...) her zaman genel terimlerle tanımlanabilecek şekilde davranmaya eğilimli olacak biçimde özelleşmesini ifade eder”.¹⁶ Peirce alışkanlıklardan bazen yasaların vücut bulmuş hali olarak, sıklıkla da bir tür yasa olarak bahseder.¹⁷ Buradan hareketle Peirce tarafından alışkanlıkların, bütün varlıkları belirli durumlarda belirli şekilde davranmaya yönelten yasalar ya da genel kurallar olarak anlaşıldığı görülür. Ancak Peirce insana ait alışkanlıkları doğadaki diğer varlıklara ait alışkanlıklardan bozulma sıklığı ve derecesi bakımından ayırır, bu ayrım ona göre insan zihninin yapısından

⁶ İlgili çalışma için bkz. Murray G. Murphey, *The Development of Peirce's Philosophy* (Cambridge: Harvard University Press, 1961) 313-317.

⁷ İlgili çalışma için bkz. Justus Buchler, *Charles Peirce's Empiricism* (London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co. Ltd., 1939) 118.

⁸ İlgili çalışma için bkz. Susan Haack, “The Meaning of Pragmatism: The Ethics of Terminology and The Language of Philosophy,” *Teorema: Revista Internacional de Filosofia* 28, sayı: 3 (2009): 15.

⁹ İlgili çalışma için bkz. Albert Atkin, *Peirce* (New York: Routledge, 2016), 36.

¹⁰ CP. 2. 148

¹¹ CP. 5. 400.

¹² Murphey, *The Development of Peirce's Philosophy*, 313-317.

¹³ ‘Nihai mantıksal tercüman’ ifadesi özgün metindeki ‘final logical interpretant’ ifadesinin karşılığı olarak kullanılmıştır.

¹⁴ CP. 5.494.

¹⁵ CP. 5. 491.

¹⁶ CP. 5. 538.

¹⁷ CP. 1. 536, 2. 148.

kaynaklanır.¹⁸ İnsanların sıklıkla alışkanlıklarını bırakabildiği ve yenilerini edinebildiği düşünülürdüğünde bu iddia daha iyi anlaşılır.

Alışkanlığın Peirce tarafından bütün varlıklara atfedildiği göz önünde bulundurulduğunda doğal olarak bir kavramın anlamının nesne alışkanlıklarında mı yoksa insan alışkanlıklarında mı aranması gerektiği sorusu gündeme gelir. Bu bağlamda Thomas Olszewsky, Peirce'ün pragmatik anlam teorisini değerlendirirken nesne alışkanlıklarının ve bunların failde meydana getirdiği alışkanlıkların iç içe geçmiş olduğunu fark etmek gerektiğini vurgular.¹⁹ Olszewsky'nin ileri sürdüğü gibi nesne alışkanlıklarıyla bunlara ilişkin beklenti alışkanlıkları arasında ayrılmaz bir bağ olmakla birlikte Peirce'ün anlamın pratikle olan ilişkisini esas alan tutarlı çizgisi izlendiğinde anlamı nesne alışkanlıklarında aramaktan ziyade nesnenin yasaya uygun davranışının failde meydana getirdiği alışkanlıkta aramak gerektiği açık bir biçimde görülür. Bu verilerden hareketle Peirce'e göre kavramımızın nesnesinin belirli koşullar altında belirli sonuçlar üreteceğine ilişkin inancımızın davranışlarımıza rehberlik edecek bir alışkanlık oluşturacağı sonucuna varırız. Böylece bir kavramın anlamı kavramın nesnesiyle ilgili oluşturduğumuz beklentilerde ortaya çıkar çünkü beklentinin özü onun bir davranış kalıbı, bir alışkanlık olmasında yatar. Öte yandan davranış dediğimizde yalnızca yapıp ettiklerimiz akla gelse de Peirce davranış kavramını eylemlerden tasarlamaya, düşünmeye doğru genişletir.²⁰ Böylece eylem alışkanlıklarından bahsedilebileceği gibi düşünme, tasarlama alışkanlıklarından da bahsedilebilir. Peirce'e göre beklenti de bir tasarım alışkanlığıdır. Tasarım alışkanlıklarımız eylem alışkanlıklarımızı belirleyebileceği gibi, eylem alışkanlıklarımız da tasarım alışkanlıklarımızı belirleyebilir.²¹

Pragmatik maksimin uygulanmasıyla elde edilecek koşullu önermelerin değil, bu önermelerin işaret ettiği alışkanlığın kavramların anlamı olduğu, Peirce'ün 1903'te ileri sürdüğü şu formülasyonda daha net anlaşılır: "Pragmatizm, bildirme kipindeki bir cümleyle ifade edilebilen her teorik yargının, eğer varsa tek anlamının, sonuç cümlesi emir kipinde olan bir koşul cümlesi olarak ifade edilebilen ilgili bir pratik maksimi icra etme eğiliminde yatan karmaşık bir düşünce biçimi olduğu ilkesidir".²² Bu ifadeye göre teorik bir yargının anlamı bu yargıya karşılık gelen koşullu bir pratik buyruğa uyma alışkanlığında yatar. Bu geç dönem formülasyonu hem Peirce'ün pragmatik açıklık ile anlam arasında gördüğü farkı açık etmesi bakımından hem de tasarım alışkanlıklarıyla eylem alışkanlıkları arasındaki ilişkiyi görmek açısından önemlidir. Bunu bir örnekle açıklayacak olursak 'elmas uçlu bir kesici, cam bir yüzeye bastırılırsa cam kesilir' ifadesi 'elmas serttir' önermesine dair açık bir fikirdir. Elmas uçlu kesicinin camı keseceğine dair sahip olduğum beklenti bende, cam kesmem gerektiğinde elmas uçlu bir kesici kullanmam yönünde bir alışkanlık oluşturur. Böylece 'elmas serttir' önermesinin anlamı ona yönelik beklentimin bir davranış eğilimi, bir alışkanlık meydana getirmesinde ortaya çıkar. Yani 'elmas serttir' gibi bir önermenin anlamı 'cam kesmek istiyorsan elmas kesici kullan' pratik buyruğuna uyma alışkanlığında yatar. Bu örnekte elmas uçlu kesicinin camı keseceğine dair sahip olduğum beklenti bir tasarım alışkanlığı, tasarım alışkanlığının oluşturduğu elmas uçlu kesici kullanma alışkanlığı ise eylem alışkanlığıdır. Konuyla ilgili olarak Peirce'ün verdiği bir başka örnek de şudur:

"(...) birinin antrasitin kullanışlı bir yakıt olduğuna inanması, eğer yakıtı ihtiyacı varsa ve başka hiçbir şey özellikle tercih edilebilir görünmüyorsa ve eğer deneyimlerini aklında tutarak, yaptıklarını göz önünde bulundurarak, özdenetim uygulayarak kasıtlı bir şekilde hareket ediyorsa, genellikle antrasit kullanacaktır demekten başka bir şey değildir."²³

İlke antrasitin kullanışlı bir yakıt olduğu inancına uygulandığında, bu inanca karşılık gelebilecek koşullu buyruklardan biri 'yüksek ısı elde etmek istiyorsan, antrasit kullan' ifadesidir. Peirce'e göre bir inançla ilgili bu pratik buyruğu uygulama eğilimi o inancın anlamıdır. Bu eğilim, kişiyi inancına uygun şekilde hareket etmeye hazırlar. O

¹⁸ CP 7. 515.

¹⁹ Thomas M. Olszewsky, "Peirce's Pragmatic Maxim," *Transactions of Charles S. Peirce Society* 19, sayı: 2 (1983): 205.

²⁰ CP. 6. 481.

²¹ CP. 2. 148.

²² CP. 5. 18.

²³ CP. 5. 538.

halde antrasitin kullanışlı bir yakıt olduğu inancı, kişinin yüksek ısı elde etmek istediğinde antrasit kullanma eğiliminde olacağı anlamına gelir. 'Antrasit yakılacak olursa, yüksek ısı elde edilir' gibi bir koşullu önerme ise antrasitin kullanışlı bir yakıt olduğu inancına dair açık bir fikirdir. Sonuç olarak, pragmatizm deyince genellikle pragmatik maksim ve maksimin inanca uygulanmasıyla elde edilecek koşullu önermeler kümesinin inancın anlamını oluşturduğu düşüncesi akla gelse de pragmatizmin, biri pragmatik maksimin sağladığı pragmatik açıklık diğeri pragmatik anlam olmak üzere birbiriyle bağlantılı iki odağı bulunduğu görülmektedir.

2. Anlam: Eylem mi, Alışkanlık mı?

Peirce kavramların anlamının alışkanlıkta yattığını ileri sürmesine rağmen pragmatizm yaygın olarak bir inancın anlamının onun eylemlerimize nasıl yansıdığına bakarak belirlenebileceğini ya da daha genel anlamıyla nihai amacımızın eylem olduğunu söyleyen bir görüş olarak tanınır. Bu algının yerleşmesinde hem pragmatizmin daha çok James'in kendine özgü yorumu üzerinden tanınması hem de Peirce'ün bazı iddialarının kafa karışıklığı yaratması etkili olur.

James, Peirce'ün pragmatik maksimini şöyle anlar: "(...) bir düşüncenin anlamını geliştirmek için onun hangi davranışı üretmeye uygun olduğunu belirlememiz gerekir bu davranış bizim için onun yegâne anlamıdır. (...) Bu Peirce'ün ilkesidir, pragmatizmin ilkesidir".²⁴ Bu iddiaya göre kavramların anlamı tekil eylemlere bakarak belirlenir. Bu kanaatin oluşmasındaki muhtemel etkenlerden biri bir alışkanlıktan ancak onun eylemlerimize yansımalarıyla bahsedilebilmesidir. Bu da anlamın nihayetinde eylemde açığa çıktığı düşüncesine zemin hazırlar. Ancak Peirce açısından alışkanlıkla ilgili olarak odaklanmamız gereken mesele tekil eylemler değil, alışkanlığın bir eylem kuralı, davranış kalıbı oluşu ve bu kurala dayanarak gelecekte ne tür davranışların gerçekleşebileceğinin kestirilebilmesidir. Bu nedenle, bir alışkanlık hakkında yargıda bulunmanın gerçekleşen eylemlere bakmak dışında bir yolu olmasa da hiçbir aktüel eylem alışkanlığı tam olarak belirleyemez. Bir başka ifadeyle alışkanlıklar yalnızca var olan olayları düzenledikleri ölçüde bilinse de onlara indirgenemez.²⁵ Bu durum alışkanlığın 'genel'²⁶ karakterinden ve genel olanın geleceğe referanslı doğasından kaynaklanır: "gerçekten genel olan her şey belirsiz bir geleceğe işaret eder; çünkü geçmiş, meydana gelmiş (...) olayların yalnızca belli bir toplamını içerir. Geçmiş aktüel bir olgudur. Fakat bir genel (olgu) tam olarak gerçekleştirilemez. O bir potansiyeldir ve varoluş biçimi gelecekte olmaktadır".²⁷ Dolayısıyla, pragmatizm hakkındaki yaygın kanının aksine, anlam mevcut deneyimlerle sınırlandırılmaz, onun gelecekteki eylemlerimizi de belirleyen genel bir kural niteliğini taşıması gerekir. Böylece anlam yalnızca gerçekleşen davranışa değil, bilhassa gelecekte ortaya çıkabilecek olası davranışlara işaret eder. Yani Peirce'ün pragmatizm anlayışına göre bir inanca dayanarak gerçekleştirdiğimiz hiçbir eylem o inancın anlamını tüketmez çünkü bir inanç o inanca dayanarak gerçekleştirdiğimiz eylemler nedeniyle değil ona uygun eylemde bulunma alışkanlığına sahip olmamız nedeniyle anlam taşır.

Söz konusu yorumun ortaya çıkmasının nedenlerinden bir diğeri de pragmatik maksimde geçen 'düşünülebilir pratik sonuçlar' ifadesindeki 'düşünülebilir' sözcüğünün işlevinin göz ardı edilmesidir. Peirce 'kavramımızın nesnesinin düşünülebilir pratik sonuçları' ifadesiyle kavramımızın nesnesinin etkilerinin kavranışının failde meydana getirebileceği olası davranışları kasteder. Olası davranışlar da alışkanlıklara işaret eder. Böylece pragmatik maksim, kavramımızın nesnesinin bizi belirli bir şekilde davranmaya yönelten etkilerinin kavranışının nesnenin bütün kavranışı olduğunu söyler; bu etkilerin kavranışının failde meydana getirdiği alışkanlıklar da kavramın anlamını oluşturur.

²⁴ James, "Philosophical Conceptions and Practical Results," 290-291.

²⁵ Lucia Santaella, "The Originality and Relevance of Peirce's Concept of Habit" in *Consensus on Peirce's Concept of Habit*, ed. Donna E. West ve Myrdene Anderson (New York: Springer International Publishing, 2016), 165.

²⁶ Peirce tümel ya da evrensel olarak Türkçeye çevrilen 'universal' kelimesi yerine burada olduğu gibi Türkçeye 'genel' olarak çevrilen 'general' kelimesini kullanır.

²⁷ CP. 2. 148.

Peirce'ün pragmatizminde anlamın eylem mi yoksa alışkanlık mı olduğu tartışması temelde ontolojik bir tartışmadır ve bu sorunun cevabı geneller konusunda onun realist mi yoksa nominalist mi olduğu sorusunun cevabına bağlıdır. Peirce eylemin tikel, belirli, bir başka ifadeyle bireysel nitelikte; alışkanlığın ise geleceğe, mümkün olana işaret etmesi nedeniyle genel karakterde olduğunu düşünür. Bu nedenle, ona göre anlamın eyleme dayandığını söylemek yalnızca tikellerin gerçekliğini kabul eden nominalizmi; alışkanlığa dayandığını söylemek ise yalnızca aktüel olanın değil olası olanın da gerçekliğini kabul eden realizmi benimsemek anlamına gelir. Peirce'ün 1857'den neredeyse yaşamının sonuna kadar geliştirmeye çalıştığı kategoriler teorisi onun realizmini, realizmi de pragmatizmi anlamada anahtar işlevi görür. Kategoriler teorisi bize bütün fenomenlerde Peirce'ün birincilik, ikincilik ve üçüncülük adını verdiği unsurların bulunduğunu, bu unsurların ayrılamaz ve birbirlerine indirgenemez olduğunu söyler. Birincilik potansiyel niteliklere, ikincilik potansiyel niteliklerin kendilerini gösterdikleri ve Peirce'ün tepki, direniş ve kaba bir güç olarak ifade ettiği aktüel olgulara, varoluşa; üçüncülük ise olguların kavranabilir olmalarını sağlayan genellere işaret eder.²⁸

Nominalizmin tek gerçek olarak gördüğü salt ikincilik yani bireysel varlıkların bireyselliğini oluşturan şeyler Peirce'e göre kavranabilir, dolayısıyla öngörülebilir değildir çünkü kavranabilirlik ve öngörülebilirlik genelliği gerektirir. Bir öndeyinin gerçekleşme ihtimali, olguların genel ilkelere uymasıyla mümkündür. Peirce'e göre nominalistlerin iddia ettiği gibi genellerin yalnızca birer ad olduğunu söylemek bunların kullanışlı kurgular olduğunu söylemektir ve bir kurguya dayanarak gelecekteki olayları öngörmek mümkün olmaz fakat biz gelecekte gerçekleşmesi mümkün olan olayları öngörebiliriz.²⁹ Bu nedenle Peirce'e göre genellik de gerçekliği gerektirir.³⁰ Eylemler mutlak bireyselliği temsil eden ikincilik, alışkanlıklar ise genelliği temsil eden üçüncülük kategorisindedir ve eylemlerimiz ancak genel bir kural niteliği taşıyan alışkanlıklardan kaynaklandığı müddetçe kavranabilir ve öngörülebilirdir. Anlamın kavranabilirliği, dolayısıyla da öngörülebilirliği gerektirmesi ve yalnızca genel karakterde olanın kavranabilir ve öngörülebilir olması bir kavramın anlamının neden eylemde değil yasada yani alışkanlıkta aranması gerektiği sorusunun cevabıdır. Peirce'ün pragmatizminin doğru şekilde anlaşılması eylem ile alışkanlık arasındaki bu ayrımın anlaşılmasına bağlıdır.

Anlamın eylemde ortaya çıktığını söyleyen nominalist pragmatizm okumasını teşvik eden unsurlardan bir diğeri de Peirce'ün 1868'den itibaren açık bir şekilde Skolastik realizmi savunmasına rağmen söz konusu makalede yalnızca tikellerin gerçekliğini savunduğunu düşündüren iddialarda bulunmasıdır.³¹ Peirce 1878 formülasyonunun yer aldığı makaledeki bu iddiaların pragmatizmin nominalist bir perspektiften anlaşılmasına izin verdiğini gördükten sonra bunun pragmatizmin doğasına uygun olmadığını sık sık dile getirir. Buna rağmen James'in pragmatizmi nominalist perspektiften anlamakta neden ısrarcı olduğu sorusuna bir cevap vermek gerekir. James için pragmatizmin özgünlüğü ve değeri onun pratiğe yaptığı vurguda yatmaktadır. Bu nedenle James'in pragmatizmi nominalist bir perspektiften anlamaktaki ısrarı, nominalizmin onun pratik bir felsefe olarak gördüğü pragmatizmin özüne daha uygun olduğunu düşünmesiyle açıklanabilir. Bir başka ifadeyle, James'in kavramların anlamını alışkanlıktan ziyade eyleme dayandırmasının ancak nominalist bir perspektiften bakıldığında pratik bir felsefe olan pragmatizmin hakkını vermenin mümkün olduğu inancından kaynaklandığı düşünülebilir. Buna karşın Peirce'ün pragmatizmi, hem kavramın temsil ettiği nesnenin etkilerine ilişkin hem de eylemlere ilişkin beklentilere işaret etmesi ve geçmiş deneyimlerimize dayanarak gelecekteki olaylara dair beklentiler oluşturma genellerin gerçekliğini gerektirdiğini söylemesi bakımından pratik bir yaklaşım olmaktan öteye geçer. Peirce bu durumu: "eğer pragmatizm, her kavramın tasarlanabilir pratik etkilerinin kavranışı olduğu doktriniyse, bu anlayış kavramı salt pratik olanın çok ötesine

²⁸ CP. 1. 328.

²⁹ CP. 1. 26.

³⁰ Bu noktada Peirce'e göre gerçeğin ne olduğu tartışmasına girmek konuyu daha karışık hale getireceği için yalnızca Peirce'ün gerçeği var olmayana değil kurguya karşıt olarak gördüğünü söylemekle yetinmek daha uygun olacaktır.

³¹ Bahsi geçen iddialar CP. 5.403'te yer alan ve pragmatik maksimin 'sert' kavramına uygulanması örneğinde geçen iddialardır. Söz konusu örnek esas olarak bir sonraki tartışmanın konusu olduğu için örneğe burada yer verilmemektedir.

taşır. Bu hayal gücünün her türlü uçuşuna izin verir, yeter ki bu hayal gücü nihayetinde mümkün bir pratik etkiye varsın” sözleriyle ifade eder.³²

Diğer yandan, James ve Peirce pratiği bir anlamlılık kriteri olarak almaları ve inançlar arasındaki anlam ayrımlarının pratik bir farktan başka bir şey olmadığını düşünmeleri bakımından uzlaşır. Peirce'e göre “ne kadar incelikli olursa olsun, her gerçek düşünce ayrımının kökeninde somut ve düşünülebilir şekilde pratik olana ineriz; ve anlamın hiçbir ayrımı, olası bir pratik farklılıktan başka bir şeyden ibaret olamayacak kadar ince değildir”.³³ Buna paralel olarak James de pragmatizmi yalnızca pratikte fark yaratan inançların anlamlı kabul edilmesi gerektiğini, inançlar arasındaki özdeşliğin ve farklılığın yol açtıkları pratik sonuçlarla belirlenebileceğini söyleyen bir düşünme biçimi olarak anlar.³⁴ Ancak pratikten anladıkları birbirinden farklıdır. James ‘pratik’ kavramı ile somut deneyimleri, davranışları kastederken Peirce, davranışı etkileme gücü olanı yani ‘genel’ karakterde olan alışkanlığı kasteder.³⁵ Dolayısıyla Peirce'ün pragmatizminin pratik bir yaklaşım olmaktan öteye geçtiği söylenebileceği gibi onun ‘pratik’ kavramını farklı bir anlamda kullandığını ileri sürmek de mümkündür.

3. Nesnenin Etkileri ve Deney

Pragmatik maksimde geçen ‘nesnenin etkileri’ ifadesinin nesnenin yalnızca gözlemlenebilen etkilerine işaret ettiği yönündeki iddia Peirce'ün pragmatizmiyle ilgili bir diğer yanlış yorumdur. Bu yorum Peirce'ün maksimin ne ifade ettiğini göstermek için *How to Make Our Ideas Clear* başlıklı yazısında verdiği bir örnekle, onun 1878 öncesinde kaleme aldığı ve realizmi benimsediğini gösteren yazıları arasındaki tutarsızlık nedeniyle ortaya çıkar. Bu tutarsızlık, anlamın alışkanlığa mı yoksa eyleme mi dayandığı sorusunu tartışmalı hale getirdiği gibi maksimin ilk formülasyonunda geçen ‘nesnenin etkileri’ ifadesiyle nesnenin yalnızca algılanan etkilerinin mi yoksa düşünülebilen bütün etkilerinin mi kastedildiği sorusunu da tartışmalı hale getirir. Söz konusu tartışmaların kaynağı olan örnek şudur:

“Bir şeye sert derken neyi kastettiğimizi soralım. Sert bir şeyin diğer pek çok madde tarafından çizilemeyeceği açıktır. Bu niteliğin bütün kavranışı, diğer her nitelik gibi, onun kavranan etkilerinde yatar. Sert bir şeyle yumuşak bir şey arasında, teste tabi tutulmadıkları sürece hiçbir fark yoktur. Öyleyse bir elmasın yumuşak bir pamuk yastığının ortasında kristallenebileceğini ve sonunda yakılıp yok olana kadar orada kalabileceğini varsayalım. O elmasın yumuşak olduğunu söylemek yanlış olur mu? (...) Mevcut durumda sorumuzu değiştirebilir ve sert cisimlerin dokunulana kadar mükemmel yumuşaklıkta kaldıklarını, ancak çizilene kadar basınçla sertliklerinin arttığını söylemekten bizi alıkoyan şeyin ne olduğunu sorabiliriz. Düşünüldüğünde cevabın şu olduğu görülecektir: Bu tür konuşma tarzında hiçbir yanlışlık yoktur.”³⁶

Peirce alıntılanan pasajda, gözlemlenen etkiler dışında herhangi bir şeyin yani nesnenin olası bir deneyde ortaya çıkabilecek eğilimsel özelliklerinin bir kavramı netleştirmeye katkıda bulunamayacağını anlatır. Pragmatik maksimin çözümlenmesinde söz konusu örneği esas alanlardan biri olan Albert Atkin'e göre, Peirce, bir kavramı açıklığa kavuşturabilecek deney ve etki türlerini gerçekte meydana gelen deney ve etkilerle sınırlar ve olası etki ve deneyleri gerçek olarak saymaz.³⁷ Nesnenin eğilimsel niteliklerinin gerçekliğinin reddi ‘eğer yastığın içindeki elması bir camın üzerine bastırabiliyor olsaydık, elmas camı keserdi’ gibi bir cümlemin ‘sert’ kavramının açıklığa kavuşturulmasında rol oynayamayacağını söylemeyi gerektirir. Ancak Peirce'ün 1878 öncesi yazılarında mümkün olanın genel karakterde olduğunu ve genellerin gerçek olduğunu iddia etmesi onun yalnızca aktüel olayların gerçekliğini kabul ettiğini düşünmeyi zorlaştırır.³⁸ Yani Peirce'ün realist perspektifi esas alınacak olduğunda onun yalnızca

³² CP. 5. 196.

³³ CP. 5. 400.

³⁴ William James, “What Pragmatism Means” in *Pragmatism: A New Name For Some Old Ways of Thinking* (New York: Longmans, Green and Co., 1931), 43-81.

³⁵ Bkz. CP. 8. 322.

³⁶ CP. 5.403.

³⁷ Atkin, *Peirce*, 36-38.

³⁸ Peirce ilk olarak *Journal of Speculative Philosophy* adlı derginin 1868 ve 69'da yayımlanan sayılarındaki üç makalesinde, daha sonra da 1871 tarihli bir değerlendirmesinde Skolastik nominalizm-realizm tartışmasında realist pozisyonu benimsediğini açık bir biçimde ifade eder. İlgili üç makale için bkz. CP. 5. 213-5. 263; CP. 5. 264-5. 317; CP. 5. 318-5. 357. 1871 tarihli değerlendirme için bkz. CP. 8. 7-8.37.

aktüel olayların değil nesnenin olası bir deneyde ortaya çıkması beklenen eğilimsel özelliklerinin de gerçek olduğunu ileri sürmesi beklenir. Bu durumda, mümkün olanın gerçekliğinin reddi ve nesnenin düşünülebilen etkilerinin gerçek bir deneyde karşılaştığımız duyulur etkilerle sınırlı olduğu iddiası Peirce'ün realizmiyle uyuşmaz. Maksimin yorumlanmasında Peirce'ün realizmini esas alanlardan biri olan Vincent Potter'a göre ise *How To Make Our Ideas Clear* başlıklı makalede verilen örnek her ne kadar aksini gösterse de Peirce, bir kavrama dair açık bir kavrayış elde edilmesinde nesnenin yalnızca aktüel etkilerinin değil olası bütün etkilerinin hesaba katılması gerektiğini düşünür.³⁹ Nazlı İnönü'ye göre de Peirce'ün nesnenin düşünülebilir etkilerine odaklanması onu pragmatizmin diğer kurucu üyelerinden ayıran temel noktalardan biridir.⁴⁰ Atkin'in dahil olduğu yaklaşım bir kavramın açıklığa kavuşturulmasında, kavramın nesnesiyle olan duyusal etkileşimimiz sonucunda bir dizi gerçek deneyimin açığa çıkacağını ifade eden indikatif koşul cümlelerinin rol oynadığını; Potter ve İnönü'nün dahil olduğu ikinci yaklaşım ise indikatif koşul cümlelerinin yanında kavramımızın nesnesinin varsayımsal bir durumda ortaya çıkması beklenen etkilerini ifade eden koşul cümlelerinin de rol oynadığını söylemeyi gerektirir. Peirce orijinal formülasyonun yer aldığı makalenin yayımlanmasından çok sonra konuyla ilgili olarak şunu söyler:

“Bir elmasın üzerine bastırılmadığı zaman da sert olduğunu mu yoksa üzerine bastırılana kadar yumuşak olduğunu mu söyleyeceğimizin sadece konuşmanın elverişliliği sorunu olduğunu söylediğimde nominalizm yönünde çok ileri gittim. Şimdi deneyin elmasın sert olduğunu kanıtlayacağını, pozitif bir olgu olarak söylüyorum. Yani onun baskıya direneceği gerçek bir olgudur, bu da aşırı skolastik realizme varır. Başlangıçta benim tarafımdan tanımlandığı şekliyle pragmatizmin, sembollerin entelektüel anlamının davranışımızda yattığını inkâr ediyorum. Aksine, bunun, düşünülebilir durumlarda davranışımızın ne olacağına dair kavrayışımızda yattığını söylemekte çok dikkatliydim.”⁴¹

Peirce'ün 1905'te yaptığı bu açıklama onun 1868'den itibaren realist bir pozisyon benimsediği gerçeğiyle de uyumludur. Olası olanın genel karakterde olduğu ve genellerin gerçek olduğu iddiası Peirce'ün nesnenin ideal bir deneyle test edilebilir olan eğilimsel özelliklerinin yani aktüel olmayan etkilerinin de gerçek olduğunu kabul ettiğini gösterir. Öte yandan tartışmalı örnek yalnızca Peirce'ün 1878 öncesi realizm temelli açıklamalarıyla değil, ilk formülasyonun yer aldığı makaledeki anlamın alışkanlıkta yattığı iddiasıyla da çelişir çünkü bu iddia bir önceki başlıkta da anlatıldığı gibi ancak onun geneller konusunda realist bir pozisyon benimsemiş olmasıyla açıklanabilir. Dolayısıyla ilk formülasyonun yer aldığı makaledeki örneklerle makalenin geri kalanının ve realizminin uyumsuzluğunun, tutarsızlık eleştirilerine yönelik olarak Peirce'ün elini zayıflattığını kabul etmek gerekse de örneklerin onun düşüncesinin genel çizgisini yansıtmadığını söylemek en makul yorum olacaktır. Bu nedenle söz konusu örnek aslında pragmatik maksime uymaz ve Peirce bu hatayı yukarıdaki pasajda da görüldüğü üzere daha sonra düzeltir.

Buraya kadar olan kısımda bir kavramı açıklığa kavuşturacak etkilerin Peirce tarafından yalnızca gerçekleşen etkilerle sınırlı olmadığını, kavramı açıklığa kavuşturmada düşünülebilecek bütün etkilerin dikkate alınması gerektiğinin üzerinde duruldu. Konuyla ilintili olarak Peirce tarafından düzeltilen bir başka nokta da deney ile ilgilidir. Kavramların açıklığa kavuşturulmasında dikkate alınması gereken etkilerin nesnenin düşünülebilen bütün etkileri olduğu iddiası yalnızca duyusal deneyin değil ideal deneyin de deney olarak kabul edilmesini gerektirir. Atocha Aliseda'nın “belirli bir kavramın olası etkilerini tasarlama süreci, zaten başlı başına deney yapma eylemini içerir” ifadesi Peirce'ün deney hakkındaki nihai görüşünü isabetli bir biçimde ifade eder.⁴² Nitekim Peirce daha sonra kişinin inanmak istediğine inanmasını engelleyen, beklentilerine direnen, onu kontrol altında tutan her şeyin deney kapsamı içine alınması gerektiğini açık bir biçimde ifade eder.⁴³

³⁹ Vincent G. Potter, “Peirce's Pragmatic Maxim,” *Tijdschrift voor Filosofie* 35, sayı: 3 (Sep. 1973): 511.

⁴⁰ Nazlı İnönü, “Charles Sanders Peirce'ün Pragmatizmi,” *Felsefe Arkivi* 33, (Tem. 2012): 39.

⁴¹ CP. 8. 208.

⁴² Atocha Aliseda, “The Logic of Abduction in the Light of Peirce's Pragmatism,” *Semiotica* 153, sayı: 1/4 (2005): 371.

⁴³ CP. 5. 539.

Erken döneminde açıklığa kavuşturulacak ve anlamı belirlenecek yargılar arasında bir ayrıma gitmeyen Peirce 1903'ten itibaren bunları teorik ve pratik yargılar olmak üzere ikiye ayırır.⁴⁴ Daha önce örnek gösterilen 'elmas serttir', 'antrasit kullanışlı bir yakıttır' gibi yargılar duyuma dayalı deneyle test edilebilen pratik yargı örnekleridir. Peirce teorik yargılara ise 'her gerçek daireyi iki noktadan kesen hayali bir daire vardır', 'gerçek kökü olmayan bir ikinci dereceden denklemin iki farklı sanal kökü vardır' gibi matematiğin önermelerini örnek gösterir.⁴⁵ Teorik inançlar onun 'ideal' deney olarak adlandırdığı imgelem gücümüzde ya da kâğıt üzerinde oluşturduğumuz 'düşüncenin hareketli resimleri'⁴⁶ olan diyagramlar aracılığıyla test edilir. Dolayısıyla Peirce açısından bir düşünce ya da inanç yalnızca duyuusal deneyle değil diyagramatik ya da imgelemdeki deneyle test edilebilir olmasıyla da açık hale getirilebilir.⁴⁷

Peirce'ün erken döneminde zaman zaman nominalizm eksenine kayan iddiaları, kavramlarımızı açıklığa kavuşturacak deney ve etki türlerini yalnızca aktüel olanlarla sınırlayıp sınırlamadığını tartışma konusu haline getir-se de onun geç döneminde aktüel deney ile ideal deney, nesnenin aktüel etkileri ile düşünülebilen bütün etkileri arasında gerçeklik bakımından bir fark görmediği tartışmaya mahal vermeyecek şekilde açıktır. Erken döneminde açıklığa kavuşturulacak ve anlamları belirlenecek inançlarla ilgili olarak teorik-pratik ayrımına gitmezken, Peirce'ün ikinci formülasyonunu teorik inançlar üzerine kurması, deneyle ilişkili olmadığı düşünülen saf teorik inançların dahi deneysel olduğunu ve dolayısıyla pragmatik ilkenin teorik inançları açıklığa kavuşturabilmek için de kullanılabileceğini vurgulama isteğinden kaynaklanır. Bu nedenle Peirce'ün ideal deneyin de deney olarak kabul edilmesi gerektiğini ileri sürerek deney kavramının kapsamını genişletmesi, pragmatizme yönelik nominalist yorumların önünü ke-secek bir hamle olduğu kadar pragmatik maksimin pratik inançların yanında teorik inançlara da uygulanabilmesinin bir gereği olarak karşımıza çıkar.

4. Pragmatik Maksim: Doğruluk Ölçütü mü Netlik Ölçütü mü?

James pragmatizmi tanıttığı yazısında pragmatik maksimin Peirce'ün ifade ettiğinden daha geniş bir şekilde ifade edilmesi gerektiğini, onun düşüncelerimizde netlik sağlayan bir ilke olduğu kadar bir doğruluk testi olarak da işlev görebileceğini ileri sürer.⁴⁸ Yani onun anladığı haliyle pragmatizm yalnızca kavramların anlamlarını değil aynı zamanda doğru olup olmadıklarını da belirlemeye yarayan bir yöntem olarak görülmelidir. James'e göre pragmatik maksim bir fikrin doğruluğunun onun içinde var olan durağan bir özellik olmadığını, bir fikrin yaşam içinde doğrulandığı, özüksendiği ve pratikte bir fark yarattığı müddetçe onun doğru olduğunu bilmenin mümkün olduğunu ifade eden bir ilkedir.⁴⁹ Ancak bu iddia doğruluğun uygunluk teorisinin reddi anlamına gelmez.⁵⁰ James yalnızca pratikte fark yaratmayan bir doğrunun doğruluğunun bir anlamı olmadığını ifade etmeye çalışır. Ne var ki James'in doğru inançların 'nakit değerine' yaptığı bu vurgu pragmatizmin giderek rölativizmle özdeşleştirilmesine ve kötü bir şöhet kazanmasına neden olur. Ancak burada James'in pragmatizminin rölativizmle özdeşleştirilip özdeşleştirilemeyeceği meselesi bir kenara bırakılıp James'in ve Jamesçi pragmatizmin aksine, Peirce'ün maksimi doğruluk ölçütü sağlayan bir ilke olarak sunmamasına odaklanılacaktır.

Peirce açısından pragmatik maksimin iki işlevi vardır. Bunlardan ilki ve temel olanı en yüksek kavrayış açıklığının elde edilmesidir. Bu nedenle Peirce, pragmatik maksimi kendi döneminde hala bir fikrin netliğinin ölçütleri olarak kabul gören Kartezyen açıklık ve seçiklik ölçütlerinden daha yüksek bir kavrayış açıklığı sunan bir ilke olarak ortaya koyar. Ona göre Kartezyen anlamda bir fikri açık olarak kavramakla kastedilen ona aşına olmaktır ancak bu

⁴⁴ Bkz. CP. 5. 18.

⁴⁵ CP. 5. 538.

⁴⁶ Peirce bu ifadeyi CP. 4.8.'de kullanır.

⁴⁷ Agnieszka Hensoldt, "Truth as a Phase of *Summum Bonum*: Theory and Practice – Can Pragmatic Philosophy Influence Our Lives," *Cognitio* 11, sayı: 2 (2010): 210-211.

⁴⁸ James, "Philosophical Conceptions and Practical Results," 291.

⁴⁹ William James, "Pragmatism's Conception of Truth," in *Pragmatism: A New Name For Some Old Ways of Thinking* (New York: Longmans, Green and Co., 1931), 200-201.

⁵⁰ İlgili çalışma için bkz. James, "Pragmatism's Conception of Truth," 197-236.

tümüyle yanlış olabilecek öznel bir his olmasından ötürü açıklık olarak adlandırılmayı hak etmez.⁵¹ Kartezyen anlamda bir fikrin seçik olması ise açık olmayan hiçbir şeyi içermemesi anlamına gelir. Bu iddiaya göre soyut terimlerle kesin bir tanımla verilebildiği zaman bir fikir seçik bir şekilde kavranır.⁵² Ancak bu durumda da bir fikrin gerçekte bir karşılığı olup olmadığına bile bakılmaksızın onun seçik olduğunu söylemek mümkün olacaktır. Peirce aşinalığın ve tanımın kavrayış açıklığının birinci ve ikinci derecesini sunduğunu kabul etmekle birlikte, sanılanın aksine netlik sağlamada yetersiz kaldığını düşünür. Ona göre bir fikirle ilgili en yüksek kavrayış açıklığı o fikrin işaret ettiği bir nesnenin test edilebilen etkilerinin kavranmasıyla elde edilebilir. Bu iddia, kavrayış açıklığının üçüncü ve en yüksek derecesine ulaşmanın kuralı olarak sunulan pragmatik maksimin bize söylediği şeydir.

Bu noktada, Peirce'ün neden fikirlerimizi netleştirmenin peşine düştüğü sorusuna da bir cevap vermek gerekir. Peirce'e göre var olan her şey kavranabilir; bilme yetimizi aşacak, nesneleri gerçekte olduğu gibi bilmemizi engelleyecek hiçbir şey yoktur.⁵³ Dolayısıyla kavramların anlamının açık olması ve doğru yöntemlerin kullanıldığı bir araştırmanın yeterince ileri götürülmesi koşuluyla çözümden sonsuza kadar yoksun kalacak hiçbir soru olamaz.⁵⁴ Bu nedenle Peirce düşünmemizin önünde engel teşkil edecek kavramsal karışıklığın ortadan kaldırılmasını bir sorunun çözüme kavuşturulabilmesi için zorunlu bir başlangıç noktası olarak görür. Celal Türer ve Metin Aydın'a göre Peirce'ün kavrayışımızı berraklaştırmaya ilişkin bir yöntem ortaya koymasında, 19. yy. felsefesine hâkim olan idealist yaklaşımlardaki metafizik bulanıklığın etkisi olduğunu söylemek mümkündür.⁵⁵ Bu nedenle Peirce'ün kavramları açık hale getirerek bilimsel araştırmaların önünü açma projesi onun buluş bilimleri arasında saydığı felsefenin üç temel dalından biri olan metafizik açısından ayrı bir öneme sahiptir. Esasen özel bilimlerin temel varsayımlarını sağlayan bir bilim olan metafiziğin anlamsız tartışmaların, sözde sorunların alanı haline getirildiğini düşünen Peirce pragmatik maksimin uygulanmasıyla ondan kozmoloji ve fiziğe ışık tutacak bir öz çıkartılabileceğini ileri sürer.⁵⁶ Metafiziğin önermelerinin anlamsız olduğu konusunda pozitivizmle benzer bir tutum sergileyen Peirce, bu yaklaşımını mevcut metafizikle sınırlaması ve metafiziği kategorik olarak reddetmemesi bakımından pozitivizmden ayrılır.

Peirce'ün, fikirlerin netleştirilmesine yönelik bir diğer motivasyonu bilimlere özgü terminolojilerin inşasına katkı sağlamaktır; zira ona göre ortak bir terminoloji oluşturulmadığı sürece hiçbir çalışma tam anlamıyla bilimsel bir nitelik kazanamaz.⁵⁷ Bu görüş Peirce'ün bilimsel bir araştırmayı araştırmacılar arasındaki iş birliğine, bu iş birliğini doğru iletişime, doğru iletişimi de ortak bir terminolojiye dayalı bir etkinlik olarak kavramasından kaynaklanır.⁵⁸ Kavramların kullanımı konusunda araştırmacılar arasında bir uzlaşmanın olması bir kavramın herkes için aynı anlama gelmesiyle, bu da fikirlerin netleştirilmesiyle mümkündür. Bu nedenle, Peirce açısından fikirlerin netleştirilmesi bilim etkinliğinin temel unsurları arasında yer alan doğru şekilde düşünme ve ortak bir terminoloji oluşturabilmenin zorunlu koşuludur.

Pragmatik maksimin, fikirleri açık hale getirerek düşünmenin önündeki engelleri kaldırmak ve bilimlere özgü bir terminoloji oluşturmak dışında daha az üzerinde durulan bir diğer işlevi ise hipotez filtrelemesidir. Peirce'e göre bilim etkinliği açıklayıcı hipotez oluşturmada kullanılan abdükatif, bu hipotezlerden sonuçlar çıkartmada kullanılan dedükatif ve çıkartılan sonuçların deneyle test edilmesinde kullanılan endükatif akıl yürütmeyi içerir. Maksim yalnızca deneyle test edilebilen hipotezlerin seçilmesi gerektiğini bildirerek abdükatif akıl yürütme sürecinin güvenliğine

⁵¹ CP. 5. 389.

⁵² CP. 5. 390.

⁵³ CP. 5. 311.

⁵⁴ CP. 5. 409.

⁵⁵ Celal Türer ve Metin Aydın, "“Utilitarianism” ve “Pragmatism”: Farklar, Ortak Noktalar," *Flsf Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 28, (2019): 131.

⁵⁶ CP. 5. 423.

⁵⁷ CP. 5. 413.

⁵⁸ Haack, "The Meaning of Pragmatism: The Ethics of Terminology and The Language of Philosophy," 18.

doğrudan, dedüktif ve endüktif akıl yürütme sürecinin güvenliğine ise dolaylı olarak katkıda bulunur.⁵⁹ Fakat doğrulama sürecindeki yegâne işlevi test edilebilir olmayan hipotezleri dışlamak suretiyle doğrulama sürecine geçebilecek hipotezleri belirlemek olan pragmatik maksim Peirce için bir hipotezin doğruluğunun ölçütü değildir. Ne var ki pragmatik maksim çoğunlukla kullanışlılığı, faydayı ya da tatmini doğrunun ölçütü olarak sunan bir ilke olarak algılanır. Maksimin hangi hipotezlerin tercih edilmesi gerektiğini bildirme işlevi görmesi, bunun da bir hipotezi doğrulama sürecinin ilk adımı olması maksimin hipotezlerin doğruluğunu test eden bir ilke olarak yorumlanmasının kaynaklarından biri olması mümkündür. Bu algının ortaya çıkışına James'in kendine özgü yorumunun etkisinin ve maksimin hipotez seçiminde oynadığı rolün yanlış yorumlanmasının dışında iki olası neden daha gösterilebilir. Bunlardan birincisi Peirce'ün maksimi doğruya dair açık bir fikir elde etmek maksadıyla 'doğru' kavramına uygulaması, ikincisi Peirce'ün inanç durumu ile tatmin arasındaki ilişkiye dair iddialarıdır. Birinci olarak, doğru kavramına dair açık bir fikir elde etmek amacıyla maksimi doğru kavramına uygulamak maksimin bir doğruluk ölçütü olarak ortaya koyulduğu anlamına gelmez. Kaldı ki Peirce maksimi doğru kavramına uyguladığında bilimsel bir araştırmanın sonunda elde edilecek nihai inancın doğru olacağı sonucuna ulaşır.⁶⁰ Bu ifade de doğrunun pratikte iş gören inanç olduğuna dair hiçbir şey söylemez. İkinci olarak ise, Peirce doğru veya yanlış fark etmeksizin benimsenen her inancın tatmin edici olduğunu ileri sürer fakat tatmin edici inançların doğru olduğunu iddia etmez.⁶¹ Ona göre doğru bir inanç bilimsel yöntemle edinilen inançtır.⁶² Oysa pragmatik maksim doğruluğu tatmin duygusuyla ölçen bir ilke olsaydı Peirce'ün hem doğru inançların tatmin edici olduğunu hem de tatmin edici inançların doğru olduğunu söylemesi gerekirdi. Geline nokta, pragmatik maksimin, yaygın kanının aksine Peirce tarafından yararlılığı doğrunun ölçütü olarak sunan bir ilke olarak ortaya koyulmadığı açık bir biçimde görülür.

Sonuç

Pragmatizm eğitim, siyaset ve ahlak gibi toplumsal konulara uyarlanması nedeniyle felsefenin en popüler düşünce geleneklerinden biridir. Bununla birlikte kötü bir şöhrete sahip olma konusunda da rakipsizdir. Pragmatizmin kötü şöhreti bir mantık ilkesi olarak ortaya koyulan pragmatik maksimin yanlış anlaşılmasından ve geçerli kullanım alanının genişletilmesinden kaynaklanır. Peirce, maksimi, bilimler için hem bir hipotez filtreleme hem de doğru şekilde düşünmenin ve terminoloji oluşturabilmenin önünü açan bir kavramsal analiz aparatı olarak öne sürdüğü halde ilke zamanla pragmatizmin, etik bir teori olan faydacılıkla özdeşleştirilmesine yol açacak biçimde yorumlanmıştır.

Pragmatik maksim doğruluğu faydayla ölçen bir ilke olmadığı gibi maksimin uygulanmasıyla kavramların anlamının elde edileceği varsayımı da hatalıdır. Bu yanlış bir kavramın anlamının yine bir kavram olduğunu varsayma önyargısından kaynaklanır. Oysa Peirce, dilsel ifadelerin kavramların nihai anlamı olmadığını düşünür; ona göre nihai anlam yaşanan, tecrübe edilen bir şey olmak zorundadır. Kavramların anlamının alışkanlıkta yattığı iddiası çağı için yeni ve radikal bir iddia olmakla birlikte Peirce aslında çok basit bir gerçeği dile getirir: 'bir şeyi kavramak ona dair beklenti oluşturabilmek demektir'. Örneğin cam bir bardağın düştüğünde kırılacağına dair bir beklentimiz yoksa cama ilişkin bir kavrayışımız da yok demektir. Pragmatik anlam ve açıklığın temeli olan beklenti meselesi, olası olanın yani genel karakterde olanın ontolojik statüsü tartışmasını da beraberinde getirir.

Peirce'ün, genellerin ontolojik statüsü sorununu, dolayısıyla da skolastik nominalizm-realizm tartışmasını yeniden gündeme taşıması ve bunu felsefenin temel problemlerinden biri olarak sunması, 19. yüzyılın sonları için garip bir iddia gibi görünebilir. Ancak bilim felsefesinin temel tartışmalarından biri olan bilimsel realizm-enstrümantalizm

⁵⁹ Francesco Bellucci, "Pragmatism and Logic," *European Journal of Pragmatism and American Philosophy* 15, sayı: 1 (2023): 21. <https://doi.org/10.4000/ejpap.3271>

⁶⁰ CP. 5. 407.

⁶¹ CP. 5. 372-5. 377.

⁶² CP. 5. 384-5. 386.

tartışmasının Skolastik realizm-nominalizm tartışmasına dayanması Peirce'ün iddiasının değerini gösteren örneklerden biridir. Pragmatik maksimin nasıl anlaşılması gerektiği ile ilgili tartışmalar büyük ölçüde onun ontolojik arka planından kaynaklanır ve buna bağlı olarak bir tarafta Peirce'ün anlayışını diğer tarafta da James'in yorumunu temel alan ya da aldığı iddiasında olan pragmatizm versiyonları ortaya çıkar. Örneğin Peirce ve James ile birlikte akımın kurucu üyelerinden biri olarak kabul edilen John Dewey, James'in pragmatizmini politika ve eğitim gibi sosyal meselelere uygularken, Ferdinand C. S. Schiller pragmatizmi bir tür hümanizm olarak sunar. Bu çeşitlilik pragmatik maksimin doğru şekilde anlaşılmasının gerekliliğini daha da belirgin hale getirir. Pragmatizmin homojen bir düşünce akımı olmadığına kavranması da onu doğru şekilde anlamanın en önemli parçasıdır.

Kaynakça

- Aliseda, Atocha. "The Logic of Abduction in the Light of Peirce's Pragmatism," *Semiotica* 153, sayı: 1/4 (2005): 363-374.
- Atkin, Albert. *Peirce*. New York: Routledge, 2016.
- Bellucci, Francesco. "Pragmatism and Logic," *European Journal of Pragmatism and American Philosophy* 15, sayı: 1 (2023): 1-42. <https://doi.org/10.4000/ejpap.3271>
- Haack, Susan. "The Meaning of Pragmatism: The Ethics of Terminology and The Language of Philosophy," *Teorema: Revista Internacional de Filosofia* 28, sayı: 3 (2009): 9-29.
- Hensoldt, Agnieszka. "Truth as a Phase of *Summum Bonum*: Theory and Practice – Can Pragmatic Philosophy Influence Our Lives," *Cognitio* 11, sayı: 2 (2010): 205-223.
- İnönü, Nazlı. "Charles Sanders Peirce'ün Pragmatizmi," *Felsefe Arkivi* 33, (2012): 31-41.
- James, William. "Philosophical Conceptions and Practical Results," *University Chronicle* 1, sayı: 4 (Sep. 1898): 287-310.
- James, William. "Pragmatism's Conception of Truth" in *Pragmatism: A New Name For Some Old Ways of Thinking*, 197-236. New York: Longmans, Green and Co., 1931.
- James, William. "What Pragmatism Means" in *Pragmatism: A New Name For Some Old Ways of Thinking*, 43-81. New York: Longmans, Green and Co., 1931.
- Buchler, Justus. *Charles Peirce's Empiricism*. London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co. Ltd., 1939.
- Murphey, Murray G. *The Development of Peirce's Philosophy*. Cambridge: Harvard University Press, 1961.
- Olszewsky, Thomas M. "Peirce's Pragmatic Maxim," *Transactions of Charles S. Peirce Society* 19, sayı: 2 (1983): 199-210.
- Peirce, Charles S. "How to Make Our Ideas Clear," *Popular Science Monthly* 12, (1878): 286-302.
- Peirce, Charles S. *The Collected Papers of Charles Sanders Peirce*. 6 vols. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1931-1935.
- Potter, Vincent G. "Peirce's Pragmatic Maxim," *Tijdschrift voor Filosofie* 35, sayı: 3 (Sep. 1973): 505-517.
- Santaella, Lucia. "The Originality and Relevance of Peirce's Concept of Habit" in *Consensus on Peirce's Concept of Habit*, Editörler: Donna E. West ve Myrdene Anderson, 153-170. New York: Springer International Publishing, 2016.
- Türer, Celal ve Metin Aydın. "'Utilitarianism' ve 'Pragmatism': Farklar, Ortak Noktalar," *Flsf Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 28, (2019): 121-149.